

När Bibeln ersatte Homeros

Det är juni månad år 362. Den romerske kejsaren Julianus, brorson till Konstantin den store, har varit ensam regerande kejsare över det väldiga Romarriket i drygt ett halvår. Han är bara 31 år, men en uppbyren militär strateg och hängiven de grekiska gudarna. Från norra England till Irak sträcker sig hans välde. Romarriket står på sin höjdpunkt. När han var sex år hade hans far och flera släktingar mördats av Konstantins son, kejsaren Konstantius. Själv växte han upp i en slags inre exil, utlämnad åt böckernas värld. Som tonåring revolterade han mot den framväxande kristna kulturen som kejsarhovet stödde, och sökte sig till de mer eller mindre hemliga religiösa kulter som inte bara vördade det klassiska arvet, men i religiösa riter levde ut det. Som kejsare hade han, under sina soldaters odelade bifall, förkastat kejsarmaktens kristna attribut och hängivet på alla sätt gynnat en upprustning av templen, en förnyelse av offerkulten och en dyrkan av mytologins gudar.

Kristna lärare förbjuds att arbeta

Julianus var inte nöjd med situationen. De kristna, som nu i 40 år under hans två företrädare på tronen, gynnats fanns överallt. Deras inflytande över människornas tänkande började märkas. Inte minst bidrog de aktivt till filosofernas och skeptikernas kritik av mytologin och kulten, ja surfade på sofisternas respektlösa tal, och inbjöd folk till sina egna riter. Mest upprörande för Julianus var att de tog hjälp av själva den klassiska bildningen, av Homeros och Hesiodos, Platon och Aristoteles och att de erövrade den för sina syften. Liksom de beslagtagit judarnas heliga Skrift höll de nu på att skamlöst stjäla grekernas arv. Överallt börjar de uppträda som lärare i skolorna. De lär ut läsning och skrivning, stil och retorik, logik och grammatik med hjälp av de litterära klassikerna, men fördömer samtidigt texternas innehåll. De excellerar i grekisk talekonst och litterär komposition, men hånar de författare de brukar. Det är mer än kejsaren kan acceptera. Han går till motattack och promulgerar sitt berömda edikt om lärartillsättningar, ett slags yrkesförbund på religiösa grunder. Lärartillsättningar skall kontrolleras noga och godkännas av kejsaren själv så att bara de som verkligen delar det klassiska arvets värderingar skall få undervisa.

I ett brev skrivet strax efter att lagen trätt i kraft skriver Julianus:

"Jag kräver inte att lärarna skall ändra sin övertygelse. Jag ger dem snarare valet mellan att antingen låta bli att lära ut vad de själva inte tror på, eller undervisa ärligt och inte prisa klassikerna samtidigt som de fördömer deras övertygelse. Annars visar de ju bara att de gör vad som helst för några få drachmer. Förr fanns det ursäkter för varför man inte gick till templen och höll sin tro hemlig. Men nu, sedan gudarna har befriat oss, tycks det mig orimligt att människor skall lära ut vad de ogillar. Om de är verkliga uttolkare av de gamla klassikerna, får de verkligen leva i enlighet med de gamlas vördnad inför gudarna. Om de anser att klassikerna hade fel, får de nöja sig med att i kyrkorna undervisa utifrån Matteus och Lukas."

Kyrkan dömd att bli sekt?

Utropandet av Julianus som kejsare och hans öppna främjande av den hedniska kulturen hade redan chockat de kristna. Han, som var brorson till den helige Konstantin, var uppvuxen i en kristen familj och undervisad av goda kristna lärare, han förkastade nu sitt dop och sin tro och gynnade allt det kyrkan förkastat. Efter en generation med kristna kejsare, efter en rad reformer som gjort biskoparna till ledande män i staten, när de kristna t.o.m. börjat erövra den intellektuella scenen och oskadliggöra själva kärnan i den hedniska bildningen, dyker denne unge, energiske, framgångsrike och fanatiska kejsare upp. Han slag mot de kristnas inflytande i skolorna träffar hårt. Hela det kristna övertagandet av kulturen ifrågasätts, ja hela den kristna inkulturationen hotas. Utan språklig och litterär bildning, utan kunskaper i historia och litteratur, retorik och filosofi, skulle de kristna bli handfallna. Utan lärda, utan värtalare, utan tänkare, utan skolade skribenter, utan jurister skulle de kristna vara utestängda från allt inflytande, all möjlighet att påverka. Var kyrkan dömd att bli sekt igen? Skulle bibeln förbli en udda bok för de hängivna och den klassiska litteraturen förbehållen icke-troende?

Vägen ut I: Bibeln och bildningen

Den kristna reaktionen på kejsar Julianus edikt följer två rätt olika linjer. Kejsarens gamle studiekamrat, Gregorios av Nazianz, en av den tidiga kristenhetens mest briljanta tänkare och författare, vägrar acceptera kejsarens enkla och konsekventa tankegång. Som många av de ledande kristna under 300-talet kommer Gregorios från en välbärgad familj. Under några år studerar han i Aten, där han även möter Julianus, som redan då är mer intresserad av praktiserad religion, gudserfarenhet, än filosofiska djupdykningar. Gregorios tillägnar sig hela den litterära och retoriska utbildningen, ja uppövar på den klassiska bildningen grund en enastående

skicklighet som han sedan utnyttjar i kyrkans och den kristna trons tjänst.

Homeros

Hans osedvanligt helgjutna integration av grekisk bildning och kristen tro, hans slagkraftiga förmåga att låta allt smälta samman i en medryckande lovprisning av den treenige guden och en djupsinnig reflektion över språkets väsen och bärkraft, ger honom mycket snart epitetet "teologen", en upphøjelse bara tre grekiska kristna författare fått. Gregorios inser att Julianus träffar själva kärnan i kristnandet: *Homeros eller*. Inget både och, inget kristnande av traditionen, ingen syntes, ingen förorening. Vill någon bli kristen får han göra sig urarva, ställa sig utanför. Gregorios vill ha både och, både *Homeros* och bibeln, både bildning och kristen tro.

I en kommentar till Julianus edikt skriver Gregorios att kejsaren här agerar som om grekiskan var en religion och inte ett språk. Är inte också vi greker, frågar Gregorios retoriskt, är inte det grekiska litterära arvet också vårt? Har inte vi rätta att bruka allt det vi kan lära oss för att söka bättre förstå och ge uttryck åt det som i bibelns döljs bakom en till synes enkel fasad?

Gregorios accepterar inget antingen eller. Han vill nå fram till den enda sanningen, den som förenar. Han är inte ensam. Bakom sig har han en tradition av kristna tänkare som brottats med det antika arvet med den förutsättning att kristen tro fulländar detta, ja skymtar fram i det, men samtidigt överträffar det. Samtidigt markerar Gregorios, på ett sätt som nog inte varit tydligt före honom, en principiell åtskillnad mellan språk och tro, litteratur och religion. Han vill inte ersätta *Homeros* med Bibeln, Platons skrifter med Pauli brev, han vill inte göra de kristnas texter till ideal på klassikernas bekostnad. Som tydligt framgår av hans korrespondens med vännen och kollegan Basileios den store, kan han, även som biskop, inte annat än älska bildningen, litteraturen och filosofin.

Vägen ut II: Bibeln som klassiker

En helt annan reaktion på Julianus edikt finner vi hos andra framstående kristna. Jag tänker då främst på Apollinarios, vid denna tid en man i femtioårs åldern, en framstående och högt bildad biskop av Laodikeia, en betydelsefull hamnstad på den syriska Medelhavskusten. När Apollinarios insåg vad den nya lagen betydde, satte han sig ner för att tillsammans med sin gamle

far, en välrenommerad lärare från Beirut, skriva om bibeln på en litterärt godtagbar grekiska. Det var ju här skon klämde. Bibeln, inte minst Nya testamentet, var som litterär text undermålig, alltför enkel och okonstlad, en bok av obildade för obildade. I finare kretsare dög den inte alls. På den tiden då de kristna var förföljda, en motkultur, kunde det vara en poäng med kontrasten mellan det enkla och det kulturbärande, det nya, befriande, och det klassiska bevarande. Men nu när det kristna skulle bära kulturen, bevara tradition och samhälle, var bibelns språk och stil ett problem. Som skolbok för den som ville fulländas i tal och skrift var den otänkbar.

Om den klassiska litteraturen togs ifrån de kristna, fick de väl göra sig sina egna klassiker. Med dem skulle man inte bara bibehålla möjligheten att ge en fullödig språklig, litterär och retorisk bildning, man skulle t.o.m. kunna göra det med kristna texter. Sagt och gjort. Apollinarios och hans far skapade under ett par år en episk skildring av judarnas historia som ersättning för Illiaden och Odyssén, kristna komedier som ersättning för Menander, tragedier för att ersätta Euripides och oden i stil med Pindaros. Deras ambition var, som kyrkohistorikern Sokrates senare kom att uttrycka det, "att producera en uppsättning texter som när det gäller stil, struktur, uttryckssätt och karaktär är lika den grekiska litteraturen och jämbördiga i antal och slagkraft." Bibeln i stället för Homeros, men samtidigt en bibel på Homeros villkor. Och Apollinarios och hans far var inte ensamma. Inte långt senare, i Panopolis i södra Egypten, satt en poet, känd för sin stora diktverk om guden Dionysios färd till Indien, och skrev om Johannesevangeliet till hexameter.

Bara Bibeln - bildning onödig

Men kampen om skolan hade börjat långt tidigare. I en av de äldsta texter vi har som nämner för kristna förbjudna yrken, nämns läraryrket. Men här är det inte de makthavande som förbjuder, här är det den apostoliska traditionen. Enligt Hippolytos, presbyter i Rom, var det för kristna i slutet av 100-talet inte tillåtet att undervisa och inte lämpligt att sända sina barn till skolan. Den antika vidskepelsen skulle man inte besmittas av. Samma avståndstagande från klassisk bildning finns hos flera författare från denna tid, även om de ofta framför sin kritik med hjälp av i skolan inhämtade retoriska färdigheter. När evangeliets ljus hade kommit, skulle man inte längre hänge sig åt de icke-kristnas mörker. Om man accepterade att lära ut sådant eller ägnade sig åt att studera det, kunde man själv besmittas och riskera att kompromissa. Judarna hade sina skolor, de var bundna vid sina texter. Grekerna hade sina skolor, bundna i sin vidskepelse. De kristna behövde inga skolor. De var inte ute efter att grunda en egen civilisation, de hörde himmelriket till. Det var förföljelsetider och det gällde att hålla rågången klar och inte tolerera de som förrådde sin tro. Bibeln var till för de invigda, och de behövde egentligen inget annat.

Kristen bibeltolkning för eliten

Kommer vi längre in på 200-talet förändras bilden, framför allt i den östra rikshalvan. Här framträder inte bara bildade kristna, utan kristna med ambition att utbilda. Det börjar i Alexandria, samtidens kulturella huvudstad. Unga kristna söker upp stadens främsta lärare och tillägnar sig de senaste rönen i uttolkningen av de stora klassikerna, av Homeros och Platon. Med hjälp av de tolkningsmetoder samtidens lärda använder för att tolka klassikerna, lägger Origenes och andra grunden för den kristna bibeltolkningen. Att göra Gamla testamentets berättelser meningsfulla för icke-judar, ja att få dem att säga något existentiellt till var och en, krävde tolkning. Här kom vetenskapen till hjälp. Med hjälp av den kunde Origenes efterhand skapa inte bara ett helt bibliotek av bibelkommentarer utan också en kristen filosofisk skola. En av hans elever berättar i ett bevarat tacktal till sin lärare om undervisningen; om hur Origenes gick igenom hela den klassiska tankevärlden och dess olika skolor och åskådningar, inte för att avvisa dem i sin helhet utan för att visa att man inte bör låsa sig vid en enskild; om hur han varsamt förde eleverna fram mot den kristnas trons verklighet, denna som ligger fördold bakom bibelns yta, men som sammanfattar och fulländar all filosofi.

Men Origenes skola förblir ett udda exempel. Eleverna är få och någon folkbildning är det inte tal om. De kristna är fortfarande misstänkta och tidvis förföljda, och Origenes ambition är filosofens, att med en grupp utvalda elever tränga allt djupare in i gudskunskap. Att detta inte var något för de stora flertalet var självklart. De fick hålla sig till en mer bokstavlig läsning och förenklade läroformuleringar. För dem räckte bibeln. Det var först när Konstantin garanterade de kristnas religionsutövning och personligen anslöt sig till den, som allt förändrades. Det fanns inte längre någon anledning att hemlighålla sin kristna tillhörighet, ingen anledning längre att hålla sig undan de kristna. Tvärtom! Det fanns starka skäl att ansluta sig, trots alla de krav det ställde. När de kristnas sak nu blivit kejsarens, betydde det ju samtidigt att kejsarens sak blev de kristnas. Med biskoparna i spetsen skulle man hjälpa till att hålla samhällsordningen och kulturen under armarna, hjälpa till att stifta lag, skipa rätt och till kommande generationer förmedla bildning och moral. Nu gällde det att se till att man hade bildade och inflytelserika ledare, ja att man hade plats för de bildade och inflytelserika som var beredda att leda kyrkan. Att somliga av dem kanske såg kyrkan mer som en karriärväg än en kallelse var väl ofrånkomligt. Men utan dem som skickligt kunde bruka ordet, som kunde övertyga och övertala, fanns ingen framtid. Det gällde att erövra kulturen och inte minst skolan. Att det efter fyrtio år skulle komma ett bakslag kunde man inte ana.

Första kristna skolorna

Jo, det fanns de som anade. Som tyckte att kristendomens seger riskerade att ske till ett alltför högt pris, kyrkans förvärldsligande. De som såg att kejsaren inte bara var god och inte bara önskade tjäna kyrkan. I de framväxande klostren fick dessa sin plattform, inte minst i Egypten. I klostren hade man inget till övers för kejsaren, för världslig makt och rikedom. Inte heller för världslig bildning och klassisk litteratur, för Homeros och Euripides. "Grekerna far land och rike runt för att skaffa bildning, medan det enda som behövs är ett uppriktigt hjärta," skriver biskop Athanasios om Antonios, den store ökenfadern och munkväsendets portalgestalt. Allt väsentligt är givet av naturen. Det gäller att bevara det mot det onda. Skolgång skapar bara förvirring. Riktigt så enkelt såg inte alla det. Längre söderut i Egypten bygger Pachomios upp sin klostergemenskap och ger dem världens första samling klosterregler. I dessa finner vi fröet till en kristen skola, en skola där bibeln ersätter Homeros. Läsning och skrivning behöver alla lära sig, är Pachomios filosofi. Men det bör man inte, som i all tidigare känd skolgång, göra utifrån de klassiska idealen. Bibeln fungerar utmärkt som grundskolans läsebok. Men Pachomios är inte ensam om denna idé. När Gregorios av Nyssa, lillebror till den Basileios som Gregorios Teologen brevväxlade med, skall skildra sin systers uppväxt och skolgång skriver han att de fromma föräldrarna å ena sidan var ivriga att hon skulle få utbildning, å andra sidan inte önskade att hon skulle läsa de moraliskt tvivelaktiga klassikerna. De gav henne därför valda delar av bibeln istället.

Redan innan Julinaus försöker hålla skolan fri från kristna finns det alltså kristna som försöker finna en skola fri från det hedniska. Men det är inte ännu en tanke på en skola för alla kristna. Det rör sig endast om experiment för vissa, för munkar och asketiska kvinnor. För de flesta är detta inget alternativ. Kvar står Gregorios protest som kejsarens utestängande av de kristna, hans försök att monopolisera skolan, alternativt Apollinarios ambition att upprätta en klassisk kristen alternativ skola. Nu bar det sig inte bättre att Julianus ett drygt år efter sitt berömda edikt stupade under ett fälttåg mot perserna och efterträddes av en kristen kejsare. Därmed kunde de kristna återta skolan. Gregorios linje segrade medan Apollinarios förlorade. Hur det hade gått om Julianus fått regera i 40 år i stället för ett och ett halvt får vi aldrig veta.

Men hur gick det då med Homeros och Bibeln? Kom bibeln att ersätta Homeros? På sätt och vis. I de offentliga skolorna fortsatte undervisningen enligt de beprövade sätten, även om bibeltexter också dyker upp. Det som ruinerade skolsystemet var inte en övergång till bibeln. Det är ett allmänt sönderfall i folkvandringarnas tid, i goternas, germanernas och arabernas erövringar. I

Konstantinopel levde den gamla skolan kvar i princip ända fram till 1400-talet. Det är när samhällsinstitutionerna vittrade sönder som klostren blev de i stort sett enda bildningsanstalterna. Motvilligt öppnas i den västliga kristenheten klosterportarna för utbildning av andra än munkar. Utbildningen som ges är dock på klostrets villkor. Och här har Bibeln ersatt Homeros.